

NOVIJA ISTRAŽIVANJA I PROBLEMI RURALNE ARHITEKTURE U ISTRI

Problematikom ruralne arhitekture, kao užom specijalnošću u sklopu etnološkog proučavanja Istre, počela sam se baviti prije nedugo vremena.¹ Zato je ovaj referat zamišljen kao nacrt za daljnja istraživanja. Namjera mi je da ovdje ukažem na neke probleme koji se pojavljuju prilikom rada na navedenoj temi.

Predmet sadašnjih mojih istraživanja je način i kultura stanovanja u nekoliko lokaliteta na području bužetskog dijela sjeverne Istre u usporedbi sa Slovenskim primorjem.

Ovdje je najprije potrebno ukratko razjasniti što je sve obuhvaćeno pojmom »način i kultura stanovanja« u sklopu ruralne sredine.² Način stanovanja podrazumijeva oblikovanje i organizaciju prostora u kojem čovjek stanuje: razmještaj zgrada na domaćinstvu (prostori za ljude, odnosno za domaće životinje, prostor za spremanje sprava i alata, te spremišta za prirodu i dr.); zatim vanjski izgled zgrada na kućištu (vrste građevinskog materijala i građevinske tehnike); razmještaj unutarnjih prostorija kuće, pokućstva i ostalog inventara. Ovim pojmom također je obuhvaćena i struktura samoga naselja. Kultura stanovanja je pojam koji obuhvaća društvene i psihološke sastavine života i ponašanja u području stanovanja određene društvene skupine (u sklopu mjesta, sela, pojedinog kućanstva, odnosno obitelji).

U smislu zadovoljavanja čovjekovih osnovnih i kulturnih potreba postoje različiti oblici načina i kulture stanovanja, koji su uvjetovani prvenstveno prirodnom okolinom i podnebljem, a s tim u svezi i s vrstom gospodarstva. Društvena uloga stanovanja izražena je težnjom prema reprezentaciji i izražavanju društvenog položaja i moći, a na sličan način odražava se i duhovna kultura koja u određenoj regiji povlači za sobom cijeli niz tradicijskih pojava u svezi sa stanovanjem.

Temeljne pobude u razvoju i oblikovanju nastambi su sve veća diferencijacija i individualizacija u zadovoljavanju vlastitih (individualnih) po-

-
- 1 Prvi moj rad na temu ruralne istarske arhitekture bio je referat na znanstvenom skupu Kulturno-povijesni razvoj graditeljskog nasljeđa Istre, održanom u Puli 1979. god. Tema rada: »Kažuni — narodno graditeljstvo jugozapadne Istre«, časopis Povijesnog društva Istre »Histrina historica« III, sv. 1—2, Pula 1980. (1982.)
 - 2 Aleksandra Muraj razjašnjava pojmove »način i kultura stanovanja« u uvodnom dijelu rada koji nosi naziv »Transformiranje načina i kulture stanovanja u Jalševcu«, Narodna umjetnost, knj. XIV, Zagreb 1977, str. 96.

treba, pa s tim u svezi možemo pratiti povijesno-arhitektonski razvoj u određenoj regiji. Tako u Istri još uvijek nailazimo na primjere najjednostavnijih oblika nastambi — to su istarski *kažuni* i slična skloništa i štalice, zatim jednodimenzionalni (monocelularni) stanovi ujedno za ljude i životinje (u području Žejana i Nove Vasi kod Buja), a brojnije su elementarne dvodimenzionalne kuće, gdje je odvojen jedan prostor za ljude, a drugi za životinje (na području Postojne, te Šempetra na Krasu). Daljnji razvijeniji tipovi karakterističnih kuća rasprostranjeni su po cijelom istarskom području, u grupacijama. Podjelu ovakvog razvoja i razmještaja tipova nalazimo u opširnoj studiji talijanskog geografa Bruna Nicea³.

Razvitak ekonomskih uvjeta i socijalna diferencijacija stanovništva povlači za sobom sve ostale tokove života, pa tako dolazi i do promjena u načinu i kulturi stanovanja, posebno na našem selu. U zadnje vrijeme etnološko zanimanje za novija razdoblja obuhvaća i razmjerno novije pojave na području stambene kulture na selu, pa čak i u prigradskim i gradskim sredinama, sa svrhom otkrivanja utjecaja industrijalizacije i urbanizacije, te promjena u stilu života pojedinačnih socijalnih ili etničkih skupina⁴.

Dotaknuvši temu novijih metodoloških načela i postupaka, spomenula bih također primjedbu Slavka Kremenšeka u »Občoj etnologiji«⁵, da prilikom proučavanja nastambi, kao izvora za tumačenje neke kulturne strukture ili životnog stila, treba uzeti kao bitan i nesklad koji često nastaje između izgleda i funkcionalnosti zgrade, te općeg kulturnog razvoja društva. Nesklad zapravo nastaje zbog slabih ekonomskih uvjeta vlasnika ili korisnika zgrade, te zbog smanjenja ili povećanja broja ukućana, zbog zastarjelosti s jedne strane i raznih dodavanja, preuređivanja s druge strane, pa tako nastambe koje nisu nove zaostaju za postojećim stambenim potrebama i normama. Ovdje su prisutni i poremećaji estetskih oblika, pa se širi tzv. kič, koji nastaje zbog propadanja tradicijskih estetskih normi i kvaliteta, a neizgrađenih novih vrijednosti. Dalje se spominju, kao etnološki zanimljive pojave, ustrajanje pojedinih preživjelih sastavina tradicijske arhitekture i njihovo suživljavanje s novim, kao i mijenjanje namjene određenim prostorima. (Na primjer, za Istru je karakteristično nestajanje ognjišta, kuhinja gubi značaj dnevnog prostora; zatim pojava balkona na račun nekadašnjih lođa nad voltama, takozvanih *balatoja*, s vanjskim stubištem.)

Uslijed prilagođavanja novim, racionaliziranim načinima stanovanja i zapuštanja tradicije, razlika među seoskim i gradskim stanovima je sve manja. Promjene u kulturnim procesima i prilagođavanje novome to su teme koje zanimaju etnologa pri proučavanju današnjeg načina života.

Promjene koje se odrazuju u stanovanju (kao jednom od mnogih elemenata života) uvjetovane su brojnim čimbenicima i društveno-ekonomskim prilikama (npr. preorijentacija izvora egzistencije — uključivanje u nepoljodjelske djelatnosti; zatim smanjenje broja članova obitelji i promjene funk-

3 Bruno Nice, *La casa rurale nella Venezia Giulia*. Bologna 1940. Tabelarni prikaz na str. 120.

4 Primjer takvog novijeg i šireg shvaćanja tematike etnološkog proučavanja je rad Slavka Kremenšeka »Ljubljansko naselje Zelena jama kot etnološki problem«, Ljubljana 1970.

5 S. Kremenšek, *Obča etnologija*. Bivališče. Ljubljana 1978. Str. 175, 176.

cije obitelji), a sve to dovodi do napuštanja tradicijskih ili običajnih oblika. »Nosioци suvremenih promjena u stanovanju (su) oni stanovnici, koji su izmijenili svoj način života, prihvaćajući stalno zaposlenje u radničkim ili sličnim zanimanjima. Naprotiv, ljudi koji još uvijek žive od poljoprivrede, znatno su manje skloni i promjeni u stanovanju« — zaključak je studije o promjenama u stanovanju Jalševčana⁶.

U istom poglavlju pod nazivom »Aspekti budućeg istraživanja«, autorica Aleksandra Muraj spominje i problem koji prati ovakvo istraživanje života i pojava minulog vremena: način stanovanja, pojave materijalne naravi i konkretni objekti mogu se lakše uočiti i ustanoviti, dok su teško dostupna duhovna pitanja kulture stanovanja, kao npr. ponašanje, stavovi, želje i nastojanja ljudi u prošlim vremenima. Zapravo, isti problem postoji i pri istraživanju tih »duhovnih« tema u sadašnjem trenutku, jer su ljudi osjetljivi na ta pitanja, pa ih kadikad nastoje izbjeći ili izokrenuti. No to je psihološka strana problema. A. Muraj nadalje piše: »Problem nastaje iz nedostatka tradicije takva pristupa fenomenu ruralnog stanovanja (i uopće područja materijalne kulture) u jugoslavenskoj etnološkoj teoriji i praksi, ali i evropskoj. Stoga se u stvaranju buduće metodike istraživanja stanovanja više pažnje treba obratiti ponašanju i vrednotama u oblasti stanovanja.«⁷

Ovim metodološkim principima dodala bih još i pitanje interdisciplinarnog pristupanja problematici revitalizacije ruralne arhitekture. Metodologiju vrednovanja i stvaranja ishodišta za revitalizacijske zahvate u ruralnim naseljima izradio je arhitekt Jože Marinko⁸, što predstavlja prvi kod nas teoretski utemeljen model za interdisciplinarno planiranje revitalizacije ruralnog prostora. J. Marinko se ovdje nadovezuje na smjernice arhitekta Petera Fistera, koji je izradio jedinstveni sustav topografitiranja arhitekture, posebno ruralne, a koji uključuje interdisciplinarni rad arhitekata, sociologa, etnologa, povjesničara umjetnosti i drugih stručnjaka (geografi, geodeti). Spomenute smjernice su topografski kartoni u koje se unose podaci s terena prema već predloženim uputama, odnosno posebnim sistemom dokumentiranja arhitekture, na opisni način⁹.

Isto tako, u suradnji arhitekata i etnologa na Filozofskom fakultetu u Ljubljani, izrađene su upitnice pod nazivom »Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja« (god. 1976.), u ukupno 11 kompleta, od kojih peti dio obrađuje stanovanje i opremu kuće.

Navedene smjernice za istraživanje arhitekture i etnološke upitnice već su bile upotrijebljene na nekoliko lokaliteta slovenskoga područja, među ostalim u Koštaboni, selu u zaleđu Pirana i Kopra. Na obradbi lokaliteta Koštabone sudjelovali su u revitalizacijskom programu, uz Zavod za spomeniško varstvo Piran (studije arhitekata i povjesničara umjetnosti o zaštiti cjeline mjesta kao spomenika ruralne kulture), također i etnolozi (studenti

6 A. Muraj, Transformiranje načina i kulture stanovanja u Jalševcu. Narodna umjetnost, XIV, Zagreb 1977. Str. 143.

7 A. Muraj, isto. Str. 143.

8 Jože Marinko, Razvoj in revitalizacija slovenske vasi. Ljubljana 1979.

9 Peter Fister, O dokumentiranju, Uvedba enotnega sistema topografitiranja arhitekture, Varstvo spomenikov XX, 1975.

Odjela za etnologiju Filozofskog fakulteta pod vodstvom dr. I. Sedeja) i arhitekti (studenti Odjela za arhitekturu Fakulteta za arhitekturu i geodeziju, pod vodstvom doc. dr. Fistera). Te su ekipe Koštabonu u cijelosti dokumentirale, pri čemu je posebno vođeno računa o uključivanju stanovnika naselja u projekt putem anketa, kojima su izražavali svoje želje i spremnost za sudjelovanje u renoviranju i zaštiti svoga mjesta. Koštabona je, dakle, bila prva ruralna cjelina, obrađena na ovaj način koji predstavlja novitet u zaštiti i dokumentiranju spomenika kulture. Etnološki dio tog programa, do sada samo djelomično izrađen, preuzela sam kao sadržaj svog istraživanja načina i kulture stanovanja na tom području, a u komparaciji s bužetskim krajem.

Na bužetskom području postoji također jedan lokalitet, u kojem se već odvija dio programa za revitalizaciju, pod vodstvom Čakavskog sabora iz Pule. To je ruralni centar Hum, takozvani »najmanji grad na svijetu«. (Ima samo desetak kuća i povijesnu ulogu gradića na svojem području.) Izrađena je povijesno-kulturna analiza vrijednosti tog spomenika kulture, a predviđeno je i formiranje etno-muzeja cijelog lokaliteta i pripadajuće mu okolice. Glavni sadržaji bili bi glagoljaštvo Istre i pučka kultura u srednjovjekovnom arhitektonskom ambijentu.

U novije vrijeme poduzeta je i akcija revitalizacije stare jezgre grada Buzeta, u kojoj su sudjelovali povjesničari umjetnosti i arhitekti Odjela za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta u Zagrebu.

U tim akcijama za revitalizaciju ruralnih objekata i cjelina u Istri suradnja etnologa nije bila uključena.

Što se tiče povijesnih izvora s ovog područja, postoji vrlo malo etnološki relevantnih podataka na temu ruralne arhitekture. Osim već spomenutog rada talijanskog geografa Bruna Nicea iz godine 1940.¹⁰, koji je do sada najtemeljitiije proučio i opisao obilježja ruralne arhitekture, te dao pregled glavnih oblika i njihov razmještaj na području tzv. Julijske krajine (Venezia Giulia), u koju ulazi i Istra sa Slovenskim primorjem, gotovo da nemamo drugih sličnih pokušaja istraživanja ovog dijela materijalne kulture. Možemo još dodati samo etnografski opis kuće iz Bresta (općina Buzet) Jakova Mikca, pod nazivom »Striha« (detaljni opis krovišta)¹¹.

U Sloveniji je u novije vrijeme objavljeno više radova na temu arhitektonskih i etnoloških karakteristika na području Krasa^{12, 13, 14}. Također je to područje materijalne kulture opširno obuhvaćeno na izložbi iz muzeja Nove Gorice pod nazivom »Materialna kultura na Krasu«, priređenoj u Etnografskom muzeju u Ljubljani prosinca 1981.

U Hrvatskoj je, godine 1978., održano u Zagrebu 29. savjetovanje društva Arbeitskreises für Hausforschung pod radnim nazivom »Tradicio-

10 B. Nice, isto kao bilješka 3.

11 Jakov Mikac, Striha. Problemi sjevernog Jadrana, Zbornik Sjeverojadranskog instituta I, Rijeka 1963.

12 Ivan Sedej, Kmečka arhitektura na Krasu. Katalog SEM 1969.

13 Naško Križnar, Slovenski Kras — oris etnološke problematike. Glasnik SED, br. V, Ljubljana 1979. (Referati 24. Kongresa ZDFJ, Piran 1977.)

14 Tone Cevc, Ljudska arhitektura na Krasu. Gl. SED V, Ljubljana 1979.

nalna stambena kuća«. Tu su bili razmatrani povijesni, etnološki i prostorni aspekti ruralne arhitekture. Općenite karakteristike arhitekture istarskoga područja prikazali su Beata Gotthardi-Pavlovsky¹⁵ i Josip Miličević¹⁶, dok je arhitekt V. Bedenko raspravljao o problemu revitalizacije Buja¹⁷. Na osnovi ovdje navedenih tema, smjernica i zadataka, bit će potrebno prići temeljitom razrješavanju problema, vezanih za ruralnu arhitekturu Istre, te objasniti promjene u kulturnim procesima u sklopu stanovanja na nov, interdisciplinarnan način, s konačnom svrhom da se aktivira ruralni prostor.

SOME NEW APPROACHES TO THE STUDY OF RURAL ARCHITECTURE IN ISTRIA

Summary

The aim of this report is to point out some of the problems that arise in the study of Istrian rural architecture.

From theoretical and methodological point of view, rural architecture also comprises habits and standards of housing of a particular community. It is the task of an ethnologist to explain these two components of housing, and to determine their mutual relationship. There is a problem of the lack of an established tradition of investigating rural housing in Yugoslavia, particular inhabitants' behavior and their values in relation to housing.

Recently, in addition to studying types of houses and their distribution over a region, ethnologists have become interested in some other aspects of housing in rural areas, or even in suburban and urban areas. These include changes in housing habits and standards due to the influence of industrialization and urbanization. While adjusting to new ways of life, villagers abandon some traditional forms of architecture. One can observe the course of degradation of aesthetical values in housing and an increase in *Kitsch* and in functional inadequacy, as well as persistence of certain outlived forms of traditional architecture.

Ethnological studies of rural architecture deal also with the problem of revitalization of rural areas, which requires interdisciplinary methods of work. This is especially true of rural Istria because little complex ethnological research has been done in this region.

-
- 15 Beata Gotthardi-Pavlovsky, Osnovna etnografska obilježja istarskog ruralnog prostora. Tradicionalna stambena kuća. Referat sa 29. savjetovanja Arbeitskreises für Hausforschung, Zagreb 1978., str. 245.
 - 16 Josip Miličević, Primjer seoskog doma srednje Istre i njegovo funkcioniranje u užoj okolini. Tradicionalna stambena kuća. Referat sa 29. savjetovanja Arbeitskreises für Hausforschung, Zagreb 1978., str. 357.
 - 17 V. Bedenko, Buje — revitalizacija i problemi oko toga. Tradicionalna stambena kuća. Referat sa 29. savjetovanja Arbeitskreises für Hausforschung, Zagreb 1978., str. 333.